

ואותו גנב שלקח את מטלטלי היה ביאליק

בניגוד לתיאור לפיו היה עגנון אויב מושבע של ביאליק וגדול המורדים בו בסתר, לא אהבות ושנאות איפיונו את היחסים בין השניים אלא קשרי גומלין שכללו פעילות משותפת, כפי שמלמדים גם חמשת מכתבי ביאליק לעגנון הנחשפים בזאת לראשונה

שמואל אבנרי 10.07.2017 14:50

"קורא אני באיגרות אחד העם. הרבה הרבה יש ללמוד מהן על האיש ועל בני דורו. כדאיות הן האיגרות שתקרא אותן אף אתה. על ידן שיניתי את דעתי על אחד העם לטובה" (עגנון לקורצווייל) במוטו של מאמר זה מובאת עצתו של ש"י עגנון למבקר הספרות ברוך קורצווייל לעיין במכתבי אחד העם וכך להיודע על צדדים נוספים של האיש ופועלו ("קורצווייל, עגנון, אצ"ג: חילופי איגרות", בעריכת ליליאן דביגורי, אוניברסיטת בר אילן, 1987, עמ' 87). ואכן, הן ברובד הגלוי והן בין השיטין עשויים מכתבים לגלות לנו פנים חדשות באישיותם של הכותבים ונמעניהם. על דרך זו נציין כמה מקווי האופי וההתנהלות של ביאליק ועגנון אשר עולים מתוך המכתבים הבלתי מוכרים המוצגים כאן ומתוך עדויות נוספות.

במכתב הראשון המובא להלן מודיע ביאליק לעגנון שהאורחים שהיו צפויים לבקרו לא הגיעו, והוסיף בקמצוץ של הומור "ותבוא עליהם ברכה". אך אין להסיק מכך בטעות שביאליק הלבבי והחם לא אהב לארח. נהפוך הוא, ואחת הראיות לכך מספק לנו עגנון עצמו: "בשנים הראשונות אחר חזרתי לארץ ישראל כל אימת שהייתי יורד לתל אביב הייתי מתאכסן אצל ביאליק. פעם אחת באתי לתל אביב ולא התאכסנתי אצלו [...] בלילה חזרתי למלון שלי ולא מצאתי את מטלטלי [...] צחק בעל המלון ואמר, בא גנב ולקחם. ואותו 'גנב' ש'לקח' את מטלטלי היה ביאליק. כששמע שאני מתאכסן במלון, בא ובעצמו ובכבודו העביר את מטלטלי לביתו כדי שאתאכסן שם. עד היכן היתה גדולה בו מידת הכנסת אורחים" (ש"י עגנון, "ביאליק", הביאה לדפוס אמונה ירון, "ידיעות גנזים", ניסן תשנ"א, עמ' 65).

אחד ממזכיריו של ביאליק מעיד שלשלת שנקבע על שער בית המשורר ובו מועדי הביקורים אצלו (יומיים בשבוע בשעות מסוימות) לא היה כל משמעות, כי דלתו היתה פתוחה תמיד לכל אדם בישראל ואוזנו כרויה לכל בקשה ומשאלה. אלא שבשלב מסוים נוצל הדבר לרעה על ידי אנשים שעטו על ביאליק בלא כל התחשבות, ועל רקע זה ניתן להבין את אנחת הרווחה שלו על אי בואם של אורחים מסוימים שעל הגעתם התריע בפניו עגנון (חיים ויינר, "שיחות חולין של ח.נ. ביאליק", עמ' 305). עגנון, לעומת זאת, די בז להמון העם וביכר להסתגר בביתו ולהתייחד עם עבודתו הספרותית. "אני מביט על כל איש אשר יבוא אל חדרי כעל גזלן, הגוזל את זמני" (ש"י עגנון, "אסטרליין יקירתי", שוקן, 1983, עמ' 105), כתב עגנון לרעייתו, ובהתאם לכך גם ריהט את דירתו: "כיסא. (רק כיסא אחד!) למען לא יישבו אצלי האורחים" (שם, עמ' 102). לא אחת גם התאונן על הסבל או על האכזבה שגרמו לו ביקורים, לדוגמה, הוסיף וכתב לרעייתו: "אחר הצהריים בא אצלי טשרניחובסקי ולא זז ממני שמונה שעות. הוא פרימיטיבי מאוד, וכמדומה לי בפעם השנית לא יהיה לנו מה לדבר, לא כביאליק שהוא כמעין המתגבר" (שם, עמ' 202).

התקופה המשותפת שבה שהו עגנון וביאליק בגרמניה (1921-1924) זימנה לשניים מפגשים ממושכים יותר, כפי שמעיד עגנון: "הייתי מטייל עמו ימים שלמים. היה בא אלי בבוקר, ועד הצהריים

ישב בחדרי. אחרי הצהריים הייתי אני בא אצלו, והיינו מטיילים בכפרים ובשדות עד חצות הלילה, ופעמים יותר, בהפסקה קלה לסעודת הערב" (גליה ירדני, "ט"ז שיחות עם סופרים", הקיבוץ המאוחד, עין חרוד 1961, עמ' 63).

אך אין לטעות, גם בשיא פריחת הידידות שבין השניים לא אהב עגנון את ביאליק אלא את עצמו, ולא רק במעט, כפי שהודה במקצת באוזני ג' ירדני: "אני קצת אוהב את עצמי [...] וכי יש בעולם סופר או משורר שאינו גם קצת אוהב את עצמו?" (שם, עמ' 65). "אהבתו" לביאליק היתה תמיד מסחרית ותלויה בדבר, וכמאמר המשנה "בטל דבר — בטלה אהבה" (אבות, ה', ט"ז); ועל בסיס הכלל "הודאת בעל דין כמאה עדים דמי", אין לנו אלא לצטט את דברי עגנון עצמו: "אמרתי לו [לביאליק] אני רוצה כבוד וכסף ושני הדברים לא אשיג על ידו" ("אסתרליין יקירתי", עמ' 82).

מכאן שיש טעם להרים גבה למקרא ניסיונות לחשוף כביכול את מה שהתחולל "באמת" מאחורי הקלעים ביחסים שבין עגנון לביאליק ולתאר את "המהפך" שעבר כביכול עגנון מאוהבו של המשורר הלאומי לשונאו בנפש. וארבעת המכתבים הנוספים של ביאליק לעגנון, המובאים להלן, רק מוכיחים שמעולם לא אירע שום קרע דרמטי ביחסיהם.

מכתבים אלה עוסקים בתרומה נדיבה שהרים ש"ז שוקן למען סופרים במצוקה כלכלית ושעל חלוקתה, אם כנדבה או הלוואה, ואם כשכר-סופרים, הפקיד כנאמנים את עגנון וביאליק. עגנון לא הצטיין בתחום זה, וכהודעת עצמו "אין לי כישרון להיות גבאי של צדקה, לא גבאי בבית-כנסת ולא עסקן ציבור" (דוד כנעני, ש"י עגנון בעל-פה", הקיבוץ המאוחד, מרחביה 1971, עמ' 85). לעומתו, ביאליק נודע ברגישותו הסוציאלית ובפעילותו הציבורית הענפה למען נזקקים, ובידו כבר הופקדו קודם לכן כספי חלוקה לנזקקים על-ידי נדיבים מפורסמים כנתן שטראוס, י"ל גולדברג, ישראל מץ ואחרים. זאת ועוד, באיזשהו שלב החליטו ביאליק ועגנון שלא לחלק את נדבת שוקן סתם, אלא להעניק אותה כשכר-סופרים על יצירות שיכונסו למאסף ספרותי בשם "כנסת". והרי על מפעל שכזה כבר ניצח ביאליק בזמן מלחמת העולם הראשונה, בקובץ "כנסת" שראה אור ב-1917 באודסה, שאותו גם ערך ובו פרסם מבחר מיצירותיו המעולות (בתוכן: "הי חלקי עמכם", "הציץ ומת", "החצוצרה נתביישה", "גילוי וכיסוי בלשון" ועוד).

ארבעת המכתבים עוסקים אמנם בדברים טכניים של הוצאת "כנסת" ומשקפים את היגיעה הרבה שהיתה לביאליק בהבטחת הפקתה של בימה ספרותית זאת, אך בתוך כך בולטות גם החתימות של ביאליק המשדרות חום משפחתי שמעבר לקשר האישי: "שלום לרעייתך לאמונה ולשלום מרדכי שיחי בשמי ובשם אשתי", "ושלום רב לרעייתך וילידים", "ואמרת שלום לאסתר וילדיך". ביאליק גם שיגר לילדיו של עגנון ספרים לקריאה, ועל אחד מהם השיב לו חמדת (שלום מרדכי) בציור נחמד ובהבטחה שיקרא. על קשר חם זה מעיד גם עגנון: "ביאליק אוהב ילדים היה, לא ראיתי כמותו מימי. הוא היה מראה חיבה יתרה לאמונה בתי תח'. יום אחד אחר שנסע מהומבורג טיילתי עם בבתי ברחוב. היא היתה בת שתי שנים. ברחוב עמדו כמה בני אדם. בתי הציצה ואמרה בעצב 'פילע אנקלס אונד קיין ביאליק' [דודים רבים ואף לא ביאליק אחד]" (ש"י עגנון, "ביאליק", עמ' 65).

למקרא תמים של המכתבים האמורים יתקשה אדם מהשורה לראות בהם איזשהו יסוד לקרע בין ביאליק לעגנון. אף על פי כן, בפרק המסכם את הספר "מאוהב לאויב: עגנון מהרהר על ביאליק", תחת הכותרת "הסיבות המשוערות ליחסו של עגנון כלפי ביאליק", מציגה זיוה שמיר את "פרשת המאסף כנסת" כ"אחד המסמרים האחרונים בארון הקבורה של מסכת הידידות" שבין עגנון וביאליק. היא מצביעה על מכתב של ביאליק שבו הוא מסביר לעגנון שאזל הכסף להוצאת ה"כנסת", וכדי שלא תרד כל עבודתם לטמיון הוא מציע שהוא ועגנון יחתמו על שטרות בסכום החסר ולאחר שהספרים יימכרו יושב להם כספים. לא מצאנו שעגנון התרעם על כך (הוא אכן חתם על השטר), ואף על פי כן קובעת שמיר שהצעתו של ביאליק "הרתיחה את דמו של עגנון" והיא גם שהיתה "הקש ששבר את גב הגמל"

ביחסים שביניהם (זיוה שמיר, "מאוהב לאויב: עגנון מהרהר על ביאליק", ספרא והקיבוץ המאוחד, 2017, עמ' 430).

כדי לחדד את הקיטוב בין ביאליק לעגנון מאמץ הספר את ההשקפה הרווחת שלפיה כביכול קטרג ביאליק על "ספר המעשים" של עגנון. בדעה זו אווז גם דן לאור, הביוגרף של עגנון, בספרו "חיי עגנון" (שוקן, ירושלים ותל אביב 1998, עמ' 260-261), ושניהם נשענים על עדות מפוקפקת של אלמנת הצייר חיים גליקסברג, שאותה אימץ לראשונה הסופר חיים באר. באר מספר שיום אחד פגש בדבורה גליקסברג, ובמענה לשאלתו האם אין "ספר המעשים" מוזכר בספרה של בעלה "ביאליק יום-יום" (דבר, תל אביב תשי"ג) הפנתה אותו אל עמ' 108 שבו נכתב: "...קראת את 'מאת — איזו פרוזה משונה. הוא מבקש חדש כביכול ואינו מוצא. פושט את בגדיו הטובים ומבקש בגד שלא לפי מידתו ובסופו של דבר נשאר ערום כביום היוולדו [...] ואלה בקונצים ובתעותועי לשון, בגיבוב וליקוט של פאזות בלתי טבעיות ומעורפלות, מודרניות, כביכול, רוצים לחפות על חוסר יכולתם". באר בלע את דבריה בלא פקפוק והסיק מכך שדברי ביאליק מכוונים ל"פת שלמה", שפורסם כמה חודשים קודם לכן ב"מאזנים", ובכך דחק לצד כבלתי אמינות שלוש התבטאויות מפורשות של עגנון שדיבר על ביאליק כמי שהיה מן הבודדים שקידם את "ספר המעשים" שלו בברכה ("גם אהבתם גם שנאתם", עם עובד, תל אביב 1992, עמ' 294-297).

מאחר שההקשר של הקטע מגליקסברג הוא בית קפה "ששם ישבו סופרים צעירים מחבורת 'יחדיו'", ברור לי שלא אל עגנון וסיפוריו כיוון ביאליק אלא אל אחד מסופרי "יחדיו" (כגון אליעזר שטיינמן). ביקשתי מידידי ד"ר חזי עמיאור מהספרייה הלאומית לבדוק אם יש להם את כתב היד של הספר ועליתי לירושלים לבחון שמא תחת הקווים המודפסים המעלימים את שם המבוקר יתגלה לי בכתב היד השם המפורש, אך לאכזבתי מצאתי שגם כתב היד מקווקוו. מכל מקום, עלעול ב"כתובים" של אותה עת אינו מותיר בי ספק שאל הסגנון הזה בדיוק כוונו חצי ביקורתו של ביאליק בשיחת בית הקפה שלו עם חיים גליקסברג ב-15 ביוני 1933.

אחרי ככלות הכל יש לזכור, ששיתוף הפעולה שבין ביאליק ועגנון בהוצאת "כנסת" היה רק חולייה אחת בשרשרת של פעילויות משותפות, שהראשונה שבהן היתה בשנת 1909, כאשר כעורך החלק הספרותי של "השילוח" נאות ביאליק לקבל מעגנון בן ה-21 את סיפורו "עליית נשמה". ארבעים וחמש שנה מאוחר יותר עוד יזכור זאת עגנון לטובה, כעולה ממכתב ששיגר אל פטרונו ש"ז שוקן ב-12.1954: "ביאליק ע"ה שהיה מו"ל ועורך, היה מדקדק עם סופרים ומשנה דבריהם כפי חפצו ורצונו, וכשאני נתתי לו סיפור ועדיין נער הייתי, אמר לי על תיבה פלונית שבסיפורי אני איני גורס תיבה זאת ועל מושג פלוני אמר לי אני איני מבין פירושו, אבל מניח אני אותם כמו שכתבת אתה" (ש"י עגנון — ש"ז שוקן: חילופי איגרות תרע"ו-תשי"ט, שוקן, ירושלים ותל אביב 1991, עמ' 335).

ראוי אפוא שלא נעריך את הקשרים שבין שני מאורות ספרות אלה במטבעות לשון של "שנאה" ו"אהבה" או של "אוהב" ו"אויב", אלא במלים הזהירות שבהן ניסה עגנון להגדיר את טיב הקשר שלו עם ברנר (שעולמות הפרידו ביניהם): "ברנר ואני היינו קרובים זה לזה ורחוקים זה מזה כאחד" (גליה ירדני, "ט"ז שיחות עם סופרים", עמ' 57).

מכתבי ח"נ ביאליק אל ש"י עגנון

הכנסת אורחים — בין מצוי לרצוי

ל אדר תרפ"ה 16.3.25

עגנון אהובי!

היה ברוך על אשר הקדמת להודיעני על דבר בואם של האורחים החשובים ואולם לחינם דאגת. האנשים אשר אמרת לא דרכו על סף ביתי וכנראה לא ידרכו עוד, ותבוא עליהם ברכה. חיכיתי לבואך לסעודת פורים בלי הזמנה, וגם אתה לא באת, ועל זה לא יברוכך טובים. אקווה כי תתקן את המעוות

בליל הסדר של הפסח הבע"ל [הבא עלינו לטובה].

ושלום שלום לך בשם רעייתי ובשם רבניצקי

[ביאליק]

חלוקת כספי ש"ז שוקן לנצרכים

28.10.27

יקירי עגנון!

קיבלתי היום את 25 לי"מ [לירות מצריות] ובמשך הימים הקרובים אחלקם לנצרכים ואמציא לך את השוברות ביחד עם הקודמים הנמצאים מכבר בידי. אז אמציא לך גם רשימות חדשות של נצרכים.

שלום לרעייתך לאמונה ולשלום מרדכי שיחיו בשמי ובשם אשתי

[ביאליק]

שכר־סופרים (במקום מענק) למשתתפי מאָף בעריכת פ' לחובר

13.12.27

יקירי עגנון!

אתמול הגיעני מכתבך בצירוף מכתבו של שוקן, והיום הודיעוני מן הבנק ע"ד [על דבר] קבלת הכסף, מאה לא"י [לירות ארץ ישראליות] חסר 25 גרוש, כנראה דמי שליחות. מחר אשתדל להמציא את המְלִיָּה [לפנחס פישמן]. גם ללחובר אצווה להתחיל בקבלת החומר לשם המאסף. מכתבו של שוקן מושב לך בזה.

ושלום רב לרעייתך ולילדים

בחיפזון רב [ביאליק]

עלויות הוצאת "כנסת", הלוואה לבן עמי, דחיית הנסיעה לנהלל

9.3.28

יקירי עגנון

כבר כתבתי לך מירושלים בדבר בן עמי. עכשיו אני מבקש מעמך להעביר לת"א לשם קניית נייר והדפסה וגם לשם תשלום שכר סופרים סכום מסוים של כסף, לפי שבינתים נתתי ללובר עוד ע"ח ש"ס [על חוב שכר סופרים] ושכר עורך עוד כארבעים פונט, וכבר כלה הכסף מן הקופה. אל נא תתמהמה, איפוא, מהעביר את הסכום, כי מה אענה מחר את לחובר או את המדפיס בבואם לפני. תמיהני אם נסיעתנו המשותפת לנהלל תקום במהרה. מטופל אני לא עליך בעבודה ואין רגע פנאי. המקום רחם עלי.

ואמרת שלום לאסתר ולילדיך

שלך [ביאליק]

קשיי ההוצאה לאור והחשש מפשיטת רגל

13.3.28

יקירי עגנון!

מוכן ומזומן אני, כמובן, להסכים לכל מיני נתינות והלוואות על ימין ועל שמאל, אבל הרי עוד יש לנו ה"כנסת" שתכיל בערך 25 גליונות. הסכום שנשאר, 90 לא"י, מסופקני אם יספיק אפילו כדי מחצית ההוצאות של הנייר וההדפסה. חוץ מזה עלינו עוד לשלם כדי 50 לא"י שכר סופרים. היוצא מזה, שאין לבזבז מן הסכום הנשאר בידך אפילו פרוטה, ועליך להעבירו תיכף ומיד לפיקדון לתשלומי מחיר הניר וההדפסה, שאם לא כן עתידים אנו לפשוט את הרגל והינו לחרפה.

שלך [ביאליק]

נ.ב. מן המאסף נסדרו כבר ארבעה גליונות.

חתימותיו של ביאליק מובאות לעיל בסוגריים מרובעים, מאחר שחמשת מכתבים אלה התגלו בהעתקי סטנסיל, אשר עליהם, בניגוד למקור, לא טרח ביאליק לשוב ולחתום.